

Kürti László

Irodalom és néprajzi reprezentáció: Kalotaszeg Katona Szabó István regényeiben

A közgondolkodásban és a magyar néprajztudományban létezik egy problémás felfogás, miszerint egy terület vagy település irodalmi megfogalmazása annak ellenére, hogy a szépírói ábrázolás műfajába tartozik, az autentikus élményszerűséget és ezzel kapcsolatosan a tárgyilagos hű ábrázolás lehetőségét veti fel. Sorozatosan bukkannak fel olyan értelmezések, miszerint egy író, pontosan látván a helyi társadalom és kultúra helyzetét és változásait – és ennek iskolapéldáit a két világháború közötti népi írók műveiben találjuk meg –, precíz, naprakész láttelepet és ugyanakkor társadalmi kritikát tud adni munkájában. Érdemes idézni mit írt például Schöpflin Aladár a *Nyugatban* Tamási Áron trilógiájának első, *Ábel a rengetegben* című regényének ismertetésekor: „Tamásinak sikerült a magyar törzs egy különleges ágának, a székely embernek csaknem teljes típus-képét lerögzíteni csaknem a teljes valóságában” (1933). Nincs ez nagyon messze attól, amit például Kós Károly kalotaszegi témájú regényeiről (*A Gálok*, 1923; *Varjú-nemzetség*, 1925; *Kalotaszeg*, 1932; *Budai Nagy Antal*, 1936) és színpadi kötődéséről (*Csáki bíró lánya*) többen felvetettek. Pontosabban azt, hogy azokban „Kalotaszeg népe nemcsak Kós művészi átlényegítése révén, a történelmi üzenet hordozójaként jelent meg az 1930-as évek színpadán, hanem a maga autentikus művészetének színpompás ragyogásával is.”¹ A színpad itt természetesen Szentimrei Jenő, a kolozsvári Állami Magyar Színház igazgatójának népi ihletésű rendezéseire – különösen az 1935-ös *Csáki bíró lányára* – utal. A sort a különböző erdélyi tájak íróival és költőivel folytathatnák, és hogy csak a 20. századra koncentráljunk elegendő említeni Ady Endre kalotaszegi, Sütő András

¹ A *Csáki bíró lányában* Kós Károly tervezte a díszletet, http://hu.wikipedia.org/wiki/Kalotaszeg_magyar_irodalma (Letöltés: 2014. szeptember 19.)

mezősségi, Horváth István magyarózdi, Áprily Lajos nagyenyedi kötődését és néprajzi ihletésű keretelését. Nyilvánvalóvá válik tehát: nem több és nem kevesebbről van szó, mint arról, hogy az irodalom, akár írott akár előadás formájában, reprezentál, mégpedig tökéletesen, és az autentikus népművészet és hagyomány való mivoltában jelentkezik a könyvek lapjain és a színpadok deszkáin. Azonban az effajta megközelítés gyengéje az, hogy egysíkúvá teszi az irodalom és a szerzők kapcsolatát tárgyakkal, a művészi reprezentáció sokszínű lehetőségével szemben. Sokkal súlyosabbnak vélem azonban azt, hogy nem veszi figyelembe annak lehetőségét, hogy ez a reprezentációs kapcsolat dinamikus és többirányú. Meglepőnek tűnhet, de fontos hangsúlyozni azt az általam elengedhetetlennek tartott gondolatot, hogy mind az irodalmi, mind a színpadi megfogalmazás nemcsak az autentikusság kérdését, annak céltudatosságát veti fel, hanem a művészi megfogalmazásban rejlő egyéni kibontakozás lehetőségét is, amellyel minden értelmezés során számolni kell. Tanulmányomban Kalotaszeg irodalmi reprezentációjának problémás, eddig nem taglalt gyökereire próbálok meg rámutatni Katona Szabó István (1922–2013) két regényének, az 1959-ben megjelent *Borika* és az 1967-es *Vesztett szerelem* elemzésével.²

Mielőtt rátérnék a két könyv mondanójának bemutatására, kiemelném az irodalmi-művészeti megformálás alapjait képező összetevők legfőbb problémáit, mégpedig azt, ahogyan egy szerző táji lojalitása áttevődik egy tájegységre, vagy egy szűkebb felvett pátriára, és ahogyan az új, választott szülőföld érdeklődésének központjaként teljesen új kerettel biztosít alapot a társadalomról és saját ideologikus elképzeléseiről vallottakhoz. Ezzel kapcsolatosan már többen felfigyeltek arra a művészi munkára, amely által az írók tapasztalataik, amatőr „terepmunkájuk” következményeként „átlényegülnek”, azaz bizonyos fokig megpróbálják maguk is bennszülötté válva visszaadni a megrajzolt település lakosságának gondolkodását, amire számos magyar és külföldi példát lehetne említeni (Narayan 2008). Egyik karakteres szerzőnk Móricz Zsigmond, aki 1903

² Katona Szabó Istvánnal kalotaszegi – inaktelki és zsoboki – terepmunkám után sikerült találkoznom gödöllői otthonában, 1995. június 11-én. Az íróval és feleségével, Bódis Erzsébettel ekkor sikerült beszélgetnem és a korabeli élményeikről hallanom, két regényével kapcsolatosan interjút is készítenem. Bár külön nem lábjegyzetelem, a dátum nélküli idézetek ebből az interjúból valók.

és 1906 között néprajzi gyűjtés során tanulta meg és hasznosította a szatmári nyelvjárás egyes sajátosságait. Az író azonban nem ragadt le ennél a tájnyelvnél, hanem egy másikhoz fordult, éppen a táji reprezentáció minél hűbb megformálása érdekében. A szegedi nyelvjárást (ami a Rózsa Sándor trilógia ízét adja) sohasem tanulhatta meg, ám éppen az autenticusság kedvéért szorult a neves néprajzkutató Bálint Sándor segítségére, aki „szögedi hangokra átkottázta” a móríci irodalmi nyelvet (F. Csanak 1963: 337). Hasonló művészeti-irodalmi átlényegülések nem kerültek el Kalotaszeget sem (Kürti 2001a).³ A 19. század végétől Jankó János, majd Herman Ottó, Körösfői-Kriesch Aladár és mások munkássága nyomán vált híressé e terület; Kalotaszeg irodalmiasításának első lépéseit pedig Gyarmathy Zsigmondné Hóry Etelka romantikus regényeivel tette meg. Ezt követően a temesvári születésű és német–francia család tagja, Kós Károly (eredetileg Kosch) vált „kalotaszegivé”, főleg felesége, a türei pap lánya, Balázs Ida, majd Sztánán épített háza révén. Közismert az is, hogy Szentimrei Jenő (1891–1959) nagyenyedi gyermekkorát, majd soproni és kolozsvári tartózkodását követően vált sztánai lakossá, és nyúlt a *Csáki bíró lánya* balladához, teljesen választott hazájának irodalmává varázsolvatta a darabot. Kós és Szentimrei szerepe Kalotaszeg felfedezésében és irodalmában, valamint a népi színjátszás történetében szinte páratlan a magyar történelemben. Azt már szinte egy enigmaként kell kezelnünk, hogy Kalotaszeg filmbeli megformálását – *Kalotaszegi madonna*, 1943 – a török származású kolozsvári színházi embernek, Széfedin Sefketnek (1913–1967) köszönhetjük.

A 20. század második felében sem szűnt meg a kalotaszegiség ébrentartása (Kürti 2000: 11–13). Folkloristák és néprajzkutatók lázas munkájának következtében egyre több dokumentum és anyag került az érdeklődők látóterébe. A bánffyhungyadi tanár, Vasas Samu (1927–1997) nevét érdemes kiemelni, aki haláláig munkálkodott a térség kultúrájáért, annak megismertetéséért. Vasas elsőként Torda környéki falvakban tanított, mielőtt Bánffyhungyadra került volna, mindez azonban csak ösztönzőleg hathatott abban, hogy élete utolsó korszakában minden energiáját Kalotaszeg kutatásában és annak művelésében kamatoztassa. A két időszak között – a második világháború előtti, majd az 1970-es évek fordulójától

³ A kalotaszegi, főleg Kós Károly és sztánai otthona köré tartozó értelmiségiekről lásd ifj. Kós Károly visszaemlékezéseit a *Művelődés* 2012. május–júliusi számaiban.

datálható periódus – jelent meg az író és újságíró Katona Szabó István, aki – Vasashoz hasonlóan – székelyföldi származású volt. Katona munkásságát a következő minimális és esszencialista Wikipedia cikk tartalmazza: „A 20. század második felének irodalmi terméséből Katona Szabó István kalotaszegi ihletettségű regényét kell megemlítenünk (*Borika*, 1959), s ő a szerzője az *Új Élet* hasábjain megjelent *Kalotaszegi krónika* c. 14 részből álló riportsorozatnak is (1972/15–1973/4).”⁴ Bár az internetes portál életrajzi adatai alaposak, kiemelve Katona politikai szerepvállalását és az erdélyi írói–szerkesztői tevékenységét, a kalotaszegi tartózkodása és a táj ihlette munkássága nem kapott említést.⁵

A kalotaszegi Alszeghez tartozó Zsobok, amely Katona két regényének helyszíne, a városból jött ember számára valóban eldugott, maradi világként mutatta magát az 1940-es évek végén.⁶ A település az 1800-as évek végétől kevés változást ért meg, és ezt a sajátosságát érzékelhette Katona Szabó is. A népesség száma alig változott: 1880-ban 629 fő, a házak száma 145 volt, 1900-ban 647 lakost írtak össze. A társadalom összetételében sem érződött az 1920 után bekövetkezett Román Királysághoz való tartozás, sem pedig a második bécsi döntés hatása. Az 1941-es népszámlálás szerint a lakosság létszáma 623 fő, a házak száma 163.⁷ A homogén magyar református etnikumot a két-három román család, akik a pásztorokat adták, és az egy-két zsidó kereskedő–iparos sem osztotta meg.

Katona Szabó István marosvásárhelyi érettségije után került Kolozsvárra 1942-ben a Bolyai Tudományegyetemre, és hamar a diákok szervezőjeként a Kolozsvári Magyar Diákok Szövetsége által kiadott *Magvető* szerkesztőjeként vívta ki társai elismerését. Részt vett a szárszói találkozón, megismerte Veres Pétert és Móricz Zsigmondot is, és egy csapásra a népi írók táborában találta magát. Amikor 1945. június 1-jén megal-

⁴ Lásd http://hu.wikipedia.org/wiki/Kalotaszeg_magyar_irodalma (Letöltés:2014. augusztus 18.)

⁵ Lásd http://hu.wikipedia.org/wiki/Katona_Szab%C3%B3_Istv%C3%A1n (Letöltés: 2014. augusztus 18.)

⁶ Zsobokról írt korábbi tanulmányaimat lásd Kürti (2001b, 2003).

⁷ A csupán útmutatóként szolgáló statisztikai adatokat lásd: *A Magyar Korona Országában 1881. év elején végrehajtott népszámlálások főbb eredményei*. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1882, 141; *A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása*. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal Budapest, 1904, 826–827; *Magyarország Helységnevtára*. Magyar Királyi Központi Statisztikai hivatal, Budapest, 1944, 637.

kult a Móricz Zsigmond Kollégium, elnöknek választották meg, helyette a zsoboki Bódis Sándor lett (Katona 1990 I: 186–187). A diákmozgalom egyik orientációja – a népi mozgalom jelszavaként hangoztatott falvak népe felé – Bódis meghatározó szerepe miatt hangsúlyosan Kalotaszegre tevődött át. Zsobokon 1945 decemberében szerveztek egy Móricz-estet (Katona 1990. I: 322). 1946 nyarán pedig megszervezték Bánffyhunyardon a Magyar Népi Szövetség által kezdeményezett ifjúsági konferenciát, együtt a Kalotaszegi Diákok szervezetével. A bánffyhunyadi szervezkedéssel kapcsolatosan jegyzi meg Katona, hogy „a zsoboki ifjúság vezetője, Ambrus Gáspár István később társulási, majd tsz-elnök” (Katona 1990 I: 501).

A MNSZ vezetői és a környék értelmiségivé vált fiataljai folyamatosan kiemelt feladatuknak tekintették a falusi tömegek mozgósítását a nyilvánvaló közös nemzeti és baloldali ideológiának megfelelően. Kezdeményezésükre 1946 nyarán a zsoboki fiatalság bemutatta Móricz darabját, a *Sári bírót*, amelynek ötletét az egy évtizeddel korábbi Szentimrei darab adta.⁸ A rendezés idején Katona Szabó és a többi Móricz-kollégista Bódis Istvánéknál szállt meg. Ekkor nyílt lehetőség arra, hogy Katona megismerkedjen Bódis Sándor „nagyobbik hűgával”, Erzsébettel (Katona 1990 I: 611). Az ősszel még többször járt Zsobokon, egyszer például Sütő Andrással együtt, a helyi népfőiskola szervezésével kapcsolatosan (Katona 1990 I: 612). Ugyanakkor a kolozsvári Bolyai Demokrata Diákszövetség tagjai „két kalotaszegi falu villamosításánál vállalt brigádmunkát” (Katona 1990 II: 47). Bódis Erzsébet szervezésében kezdődött el Zsobokon a Budai Nagy Antal 510 éves évfordulójának ünneplése. Ebbe aztán Bánffyhunyard, Körösfő, Sólyomtelke, Szucság, Szentlászló és Sztána fiatalsága is bekapcsolódott, a próbákat a bánffyhunyadi hetivásár napján tartották (Katona 1990 II: 106).⁹ Bódis Erzsébet ezen kívül még Móricz darabját, a *Sári bírót* is színpadra vitte fiatalok segítségével. Bódis Sándor pedig 1947-ben vetette fel, hogy népegészségügyi felmérést akartak végezni két faluban, amelyik közül az egyik Kalotaszegen, talán éppen Zsobokon, lett volna (Katona 1990 II: 47).

⁸ A *Vesztett szerelemben* a falusi fiatalság nem a *Sári bírót* adja elő, hanem a *János Vitézt* (Katona 1967: 173).

⁹ Erről írt kis cikket Sütő András a *Falvak Népe*-ben 1947. július 13-án (Katona 1990 II: 106).

Hogyan kapcsolódott be a fiatal bánffyhungyadi tanár a zsoboki fiatal-ság életébe, és hogyan vált a korszak helyi politikai szervezőjévé? Erre is válaszol Katona Szabó:

„Az MNSZ ifjúsági szervezete éppen abban hozott újat, hogy összefogta közös programokra az utcák és falurészek között megoszlott fiatalokat. De csak alkalmakkor, mert azért minden falurésznek megvolt a maga külön fonóháza, ahová télen a leányok és legények eljártak, s ezt a hagyományt akkor még semmiféle szervezeti élet nem borította fel. Az egyházi ifjúsági szervezetek, a katolikus KALOT és a református IKE nem léteztek a kalotaszegi falvakban, sem Bánffyhungyadon, legfeljebb a lelkészek próbálkoztak néha egy-egy rendezvénybe bevonni az ifjúságot. Senki sem törődött tehát azzal, hogy mi történik az „ifjúságpolitikában”. Az együttműködés jegyében az iskola, az IMSZ és az MNSZ-fiatalok közösen szerveztük meg karácsonyra azt az estét, melyen balladákat, kalotaszegi táncokat, dalokat és rövid jeleneteket adtak elő az ifjak, nekem pedig az a feladat jutott, hogy politikai előadást tartsak a zsdanovi jelentésről” (Katona 1990 II: 190–191).

Tehát Katona Szabó a Bolyai Tudományegyetem Móricz Zsigmond Kollégiumának diákigazgatójaként került kapcsolatba a környék fiataljaival, köztük Bódis Sándorral. Bódis, aki a marosvásárhelyi orvosi egyetemre járt, zsoboki származású volt, édesapjának egy kis vízimalma volt a falu Sztána felé vezető útján. Erről írja Katona Szabó, hogy a tulajdonos 1949-ben „a mi tanácsunkra lemondott a malomjogról és megszüntette iparát, így menekedve meg a ’kulákságtól’” (Katona 1990 II: 205). A kis malmot lényegében csak a szűk család működtette, már vagy „100 éve”. Bódis meghívására Katona valójában 1945-ben és 1946-ben járt Zsobokon szüreten, ami „rendszerint egy vagy két napig tartott, az egész falu aprajánagyja kivonult szekereken a szőlőhegyre, ahonnan gyönyörű kilátás nyílt a már fehéren ragyogó Vlegyászára. (Katona 1990 II: 138). Katona Szabó 1949 és 1953 között tbc-vel küszködött, és hosszú hónapokat töltött feleségével annak szülőfalujában; ezek az évek anyaggyűjtésének leggyümölcsözőbb időszaka. Önéletrajzában írja 1951-ről, hogy még Zsobokon töltötte idejének nagy részét, ott „gyógyult”, szigorúan betartva a „fekvőkúrát” (Katona 2012: 127).

Bódis Sándor barátsága révén került az író a faluba, ahol egyre szorosabb ismeretség fűzte Bódis húgához, Erzsébethhez. Az 1947-es szüret emlékezetes maradt az író számára, ekkor került romantikus kapcsolatba

Bódis Erzsébettel (Katona 1990 II: 137). A családi helyzet miatt – Katona édesanyja már Magyarországon tartózkodott, nővére családjával Kolozsvárról – Katona Magyarországra szeretett volna áttelepülni és magával vinni jegyesét is, de útlevel hiányában végül ez nem történhetett meg. Az esküvőt gyorsan elintézték, amihez az akkori zsoboki lelkész – Muzsi István – természetesen hozzájárult (Katona 1990 II: 200). Az esküvőt Bódis Erzsébettel 1948. február 8-án tartották meg.¹⁰ Az esemény megörökítését *Borika* regényében olvashatjuk, de nem kétséges az, hogy a szerző a helyi lakodalmakból általánosítva tudta aprólékos részletekkel díszíteni. A *Borikában* a rítus egyik legfontosabb része azért maradt ki, mert a cenzorok nem engedték a templomi esküvő leírását, „mondván, nem kell propagandát csinálni az egyháznak” (Katona 1990 II: 204).¹¹ Valóban, addig, amíg a lakodalmi készülődést és az ökrösszekeres menetet szépen megrajzolta (Katona 1974: 175–186), a templomi esküvőn átugrik a szerző, és csupán a harangszó szimbolizálja az egyházi esküvőt.

Katona Szabó kalotaszegi érdeklődésének gyökerét mindenképpen a Bódis Erzsébettel való egyre szorosabbá váló kapcsolatában, majd házasságában kell keresnünk. Hogy mennyire nyomot hagytak az író életében az 1940-es évek végén és az 1950-es évek elején szerzett tapasztalatai, mindegyik kötetének egy-egy részlete mutatja. Azonban kimondottan kalotaszegi, azaz pontosabban zsoboki regénynek csak a *Borikát* és a *Vesztett szerelmet* tarthatjuk. Ennek oka, hogy az író feleségével és gyermekével – az 1952-ben született, és később neves textilművészként Magyarországon működő Erzsébettel – már 1958-tól Marosvásárhelyen tevékenykedett, az *Új Élet* főszerkesztő-helyetteseként. Szerkesztői és publicisztikai munkája már másfelé irányítja.

¹⁰ Bódis Erzsébet (1923–2013) a kolozsvári Képző- és Iparművészeti Főiskolán végzett textiltervező szakon. 1958-tól Csíkszeredában és Marosvásárhelyen tevékenykedett. A Katona házaspár 1986-ban áttelepült Magyarországra, Gödöllőn éltek halálukig. Bódis Erzsébetnek számtalan kiállítása volt Romániában és Magyarországon. Lányuk, Erzsébet, édesanyja szakmáját folytatja tovább. Bódis Erzsébet első kolozsvári kiállításán szerepeltették Gál Potyó Istvánt, a zsoboki faragót is egy székkal és asztallal. A faragóról, aki már az 1910-es években készített faragott „utcaajtókat”, azt írja Katona visszaemlékezésében, hogy „sokat dolgozott Kós Károlynak és Szentimrei Jenőnek” (Katona 2012: 278).

¹¹ *Kis lakodalmunk volt*– említette Katona Szabó István. Visszaemlékezésében pedig ezt hozzátette, hogy násznagyuk, Gál János, aki „Sztálingrádtól gyalog vergődött hazáig, s lába úgy tönkrement, hogy csak bocskorban tudott járni, nem tudott megszabadulni a kulákságtól, míg be nem lépett a kollektív gazdaságba” (Katona 1990 II: 206).

A másik, fontosabb tény, hogy a kalotaszegi falu belső életét valójában Katona csak zsoboki tartózkodása, valamint rövid bánffyhungyadi gimnáziumi tanársága idején ismerhette meg alaposan. Valós korai élményei saját bevallása szerint is Zsobokhoz, nem pedig szülővárosához, Kézdivásárhelyhez és székely környezetéhez kötődnek. A korai „terepmunkája” nyomán aztán számos kalotaszegi témájú újságcikkét olvashatták az 1950-es években Sütő András főszerkesztésében megjelenő *Falvak Népe*ben (később *Falvak Dolgozó Népe*). Ennél az újságnál dolgozott 1958-ig, de ezután sem szakadt el végleg Kalotaszegtől. 1972 és 1973-ban újból bejárta a térség falvait, ám míg mintegy tucatnyi településről írt pillanatképet a marosvásárhelyi *Új Élet* hasábjain, Zsobokot csak felszínesen érintette. Ide inkább „hazalátogatott”, még az iskola szervezésében író–olvasó találkozót is szerveztek neki, amely nem „sikeredett valami jól”.

Hogy miért? Annak ellenére, hogy egyik regényében sem szerepel Zsobok neve, a település lakói közül egyesek sérelmezték azt, hogy magukra ismertek a *Borika* és a *Vesztett szerelem* lapjain. Ezzel ellentétben, Katona Szabó hangoztatta a *Borika* összetett „kalotaszegi női lelkületét”, amelyet főleg a feleségéről mintázott. A zsobokiak, bár a falujuk regényeiről van szó, a kritikus kép miatt („nem teljesen úgy volt az, ahogy a művész úr leírta”) továbbra is „orroltak” Katona Szabóra. Az író szerint a zsobokiak a könyvek cselekményét „igaz történetként” fogták fel, és a fikció szereplőit „ráhúzták konkrét személyekre”. Ez a visszacsatolás mind a mai napig él a település idős generációjának emlékezetében; Zsobokon mindenki ismer egy Borikát, és egyes esetek megtörténését valamikori, „már régen meghalt” személyhez kötötték.

Nem kétséges az, hogy közvetlenül a második világháború után szerzett kalotaszegi élményei hatására születtek meg önálló regényei és elbeszélései: *A dinnyecsősz* (1955), *Farkasjárás* (1957), *Borika* (1959), *A harmadik kakasszó* (1963), *Vesztett szerelem* (1967).¹² Ezek közül elsősorban a *Borika* vált sikerkönyvvé, valószínűleg a kulákságot elítélő és a román hatalmi berendezkedést támogató hangja miatt. Ezt bizonyítja, hogy hamarosan újabb kiadásai jelentek meg (1963, 1974); második kiadását követően pedig, 1964-ben román nyelvre is lefordították. Nyilvánvaló az au-

¹² Az író beszélgetésünk során említette, hogy a *Vesztett szerelem*ből *fejezeteket kellett kihagyni*, mint például azokat, amelyek a szövetkezeti visszaéléseket, a korrupciót mutatták be.

toritás és a realitás összefonódása, hiszen a romániai valóság és az átalakuló faluról alkotott, első kézből való kép bizonyította az akkori rezsim politikáját. A kissé távolodó 1940-es és 1950-es évek elejének korszaka már letisztulva és átértelmezve születnek újjá a *Borika* című regényben, mintegy fikcionalizált időkeretben realizálva a történeteket. A regényhez valójában 1957 nyarán kezdett hozzá az író, amikor hosszabb ideig tartózkodott a Katona-Bódis család Zsobokon (Katona 2012: 273). A *Borika* és a *Vesztett szerelem* egy-egy szerelem története, sok eseménnyel és családi perpatvarral fűszerezve, de nem hagyva ki a belső érzelmi kitöréseket, megingásokat sem. A *Borika* egy kitalált Gáttelke nevű faluban játszódik, az 1940-ben és 1950-ben történeteket örökítette meg a szerző egyéni tragédiák és személyi konfliktusokon keresztül. Minden fikció azonban történeti és közösségi élmények egyéni szemüvegén keresztül látott dolgok rajzolata, így tehát nem a kitalált közösség, hanem a közösségi konfliktus történeti és kulturális kontextusa a mérvadó (Cohen 2013: 3). A közösség megjelenítéséhez az író nemcsak az archaizálás (tájnyelvi szavak, régies hagyományok, viselet), hanem a könnyed parodizálás technikáihoz nyúl (gazdagok, értelmiségiek kigúnyolása).

A cselekményen keresztül mindkét regénynek egy fő romantikus su gallata az, ami az olvasót megragadja és segíti az értelmezésben: az igazi szerelem legyőz minden akadályt. A *Borikában* megrajzolt végkifejletnél erőteljesebb és kimondottan szocialista realista fordulatot kap a *Vesztett szerelem*: a gazdag fiútól megesett szegény lányt a szocializmust építő traktorista veszi el feleségül. A romantikus felszín és a szocialista líra mögött azonban nem nehéz felismerni a két regény célját, ami nem más, mint bemutatni azt, hogy a „közös”, a társulás vagy a kollektív megalakulása hogyan biztosítja a kiutat a fiatalok számára a jövőben.¹³ A *Borikában* éppen a fiú biztatja anyját a szövetkezeti társulásba való belépésre: „Írtam anyámnak, iratkozzék bé bátran, ott is csak dolgozni kell, s aki dolgozik, annak van mit egyék” (Katona 1974: 7). A falusi gazdákra ekkortól nehezedett igazán a nyomás, mivel a kuláklístára senki sem akart felkerülni. Az 1948-as évre visszaemlékezve, Katona nem titkolta valamikori idealiz-

¹³ Ezt a folyamatot valójában a szerző első elbeszéléskötete, *A dinnyecsész*, majd a második, a *Farkasjárás* tartalmazza (Katona 1955, 1957). Az egyes történetek Kispetrit mutatják be, amely falu kivívta az akkori hatalom elismerését az első környékbeli kollektív megszervezéséért.

musát: „Ekkor még reméltük, hogy a falu szocialista átalakítása során az okos és művelt magyar gazdák megtalálják a fejlődésüket biztosító utat” (Katona 1990 II: 299). A helyi értelmiség segítségével a társulás megalakult Zsobokon, és később az Ady Endre nevet vette fel. Ezt az illúzióktól sem mentes világot – amit egyébként maga Katona Szabó is átélt fiatal házasként – ábrázolta a szerző, és valójában nem is tehetett volna másként könyvei kiadásának idején.

Azonban Katona Szabó nem volt antropológus, aki kívülről figyeli az eseményeket, hanem maga is „segített a kollektív” szervezésében és a gazdaságok győzködésében, és ezt, bár nem büszkén, de elismerte. Katona apósa, Bódis István kis vízimalmával kapcsolatosan írta Katona Szabó: „Apósomnak azt tanácsoltuk, hogy szüntesse meg a malom működését, ne adja többé bérbe sem, mert tudtuk, hogy az ilyen ’melléktevékenység’ fő oka lehet, hogy valakiből ’kulákot’ csináljanak” (Katona 2012: 36). A szomszédos Kispetriben ekkor már „kierőszakolt kollektivizálás” folyt (Katona 2012: 36), és nyilvánvaló, hogy Zsobok sem került ki a hatalom látószögéből. Az erőszak a regényekben nem valami külső hatalom rátelepedése a közösségre, annál sokkal finomabban, a belső ellentétek felszínre kerülésével kap hangsúlyt.

A két regényben két beteljesült szerelmi történet adja a keretet, egy falu apró társadalmi ellentéteivel vegyítve. *Borika* három külön narratívába sűrített nagy eseménysor, amelyet a két szerelmes saját szemszögéből ismerünk meg, egy harmadikat pedig egy kívülálló tesz hozzá. Katona Szabó lényegében a regényben a több szempontú, polivokális narrációját teremtette meg, jóval megelőzve a posztmodern (antropológiai) fikcióban elterjedt többszólamúság elképzelését (Abu-Lughod 1991, Eriksen 1994, Tedlock 1987). A *Vesztett szerelemben*, nem tudni miért, talán a konvenciók, de inkább a *Borikát* ért korábbi kritikák miatt, visszatért a hagyományos elbeszélő stílushoz. Katona nem egy statikus pillanatot akart megörökíteni, hanem azt a több időszakon áthaladó folyamatot, amelyben a múltból átörökölt diszpozíciók és értékek meghatározzák a szereplők átalakulásának rendjét. A múlt rendszerrel szembeni kritikus hang sokkal erőteljesebb második regényében, mint a *Borikában*. Kalló Ilus boldogság-történetében a főszereplők rövid gyermekkorát – az 1941–1944-es magyar csendőrvilágot –, majd a már szocialista Romániában történt családalapítás utáni vágyat ábrázolja sajátos, népi nyelvezettel fűszerezett elbeszélésében. Mind a régi világ és annak karakteres zsáner-

figurái (jegyző, tanító, csendőrök, lelkész házaspár), mind pedig a maguknak való nagyparaszti gazdacsaládok (Gál, Kudor, Daru) negatív szereplőként jelennek meg. Ők természetszerűleg az új rendszerbe nem tudnak, és nem is igazán akarnak beilleszkedni. A jegyző feletti ítéletet akkor mondja ki a szerző, amikor megjegyzi ellenséges magatartását a „zsidó liberálisokkal” és „kommunistákkal” szemben (Katona 1967: 119). A negatív szereplők bukása Katona írói eszmerendszerében tehát garantált, ugyanakkor a szegény, de tisztességes emberek felülkerekedése szinte sztereotip megfogalmazásként segíti a cselekmény kibontakozását.

Érdekessége mind a *Borikának*, mind a *Vesztett szerelemnek*, hogy a társadalmi jellemrajz és a gazdasági státuszból eredő ellentétek mellett a nemi szerepeket ruházza fel különös jelentőséggel. Hangsúlyozza a férficentrikus gondolkodást, ahogyan például a *Borikában* a főhős egy-egy elszólásában – pl. „az asszonynak sose elég semmi” (Katona 1974: 53) – állítja be a nemek közti kapcsolat meghatározó, egyoldalú képet. Nem tagadja, ahogyan saját maga is vallotta, az alkoholizmus hatását a férfiak gondolkodására és viselkedésére. Figyelemfelkeltő, ahogyan a szegény–gazdag ellentétben a férfi–nő kapcsolat hierarchiáját megrajzolja. Például a *Vesztett szerelem*ben a falu lelkésze és annak felesége (Bodrogi tiszteletes és Blanka asszony) mindketten a kiszolgáltatott parasztsaládok ellentéteként lépnek fel, de a papné még ellenszenvesebben: kihasználja a falusi nőket és olesón varrat velük kézimunkákat, majd jó haszon fejében értékesíti azokat a városban (Katona 1967: 101).¹⁴ Szívtelen karakterét azal fokozza az író, hogy felfedi a faluban tapasztalt pletykákat: a papné a kalákában dolgozóknak férges húsból főzet paszulylevest. De férje, a régi rendszer oszlopos tagja sem lehet pozitív figura, mert ő meg ellenzi a fiatalság művelődését, saját könyvtárát elzárva tartja, hogy senki se olvashasson, ezen túl megtiltja nekik a táncos szórakozást, mivel az „megrontja a fiatalok erkölcsét” (Katona 1967: 101). Bár egyik esetben a pap szegény bérlője oldalára áll, amikor őt a gazdagabb falubelije ki akarja túrni bérlményéből, ám ez a „segítség” csak ürügy, mivel a család tagjai folyamatosan ingyen dolgoznak a lelkésznek. Sokkolóként hat az is, amikor – valószínűleg ismert falubeli történet alapján – megírja Katona, hogy a régi fejfák azért hiányoznak a temetőből, mert azokat a pap tüzelőnek vágatta

¹⁴ A szerző még arra is felfigyelt, hogy városi nőktől kapott minták alapján varrtak a falubeli nők (Katona 1967: 101).

össze. A pap cinkostársai még a jegyző és a tanító (Búzás úr), mindketten a „régí világ” emberei és mindketten parasztellenesek. A közösség ellenpólusát jelentik, ahogyan pár évtizeddel korábban a népi írók műveiben is kinézik a nadrágos embereket, de mindez nem csak a Horthy-korszak elutasításául, hanem az építendő szocialista erkölcsiség támasztékául is szolgál.

A kalotaszegi táj minden szépségével és belső ellentmondásaival együtt a jövőt reprezentáló tájegység formálását jelenti. A nagyközösség és a kis település a fejlődés útján követi a rendszert, hol az egyik, hol a másik szolgálja ki az előremutatáshoz szükséges lépéseket. Zsobok tehát nem egyszerűen csak egy elzárt kis faluközösséggént, élménydús önéletrajzi terepként rajzolódik ki Katona regényeiben, hanem egy szociális ellentmondásokkal telített, igazságosságot kereső társadalmi dráma szimbolikus helyszíneként. Zsobokiságát az író azért vállalja fel, hogy bizonyítani tudja, mennyire megismerte és megszerette a közösséget, annak egyes családjaikat, mert mindez számára biztos belépőként szolgált ahhoz, hogy a legintimebb és legaprólékosabb belső feszültségeket megismerhesse és jellemezhesse. Erről így emlékezett vissza Katona: „Az egész Bódis család nemcsak befogadott, hanem nagyra értékelt, s különösen sokra értékelt és becült az a kislány, akit már jövődöbelimnek tekintettem. Úgy véltem, hogy ez a kis kalotaszegi falu az a ’boldogságziget’, ahová vissza lehet húzódni, ahol meg lehet pihenni. S ebben nem is csalódtam, életem legboldogabb napjait töltöttem ott, oda menekültem, amikor valami csalódás ért” (Katona 1990 II: 140). Azonban azt is írja: „Zsoboki élményeim és különösen nem sokkal azután, házasságom révén egész közel kerültem a faluhoz, átélhettem annak mindennapjait. Szemem előtt zajlottak le azok a rettenetes visszaélések, a politikai gengszterizmusnak azok a jelenségei, melyek az elkövetkező időszakra jellemzőek voltak, s melyek mind a szocializmus alapjai lerakásának jelszavaival takaróztak” (Katona 1990 II: 140). Sajnos, ezekből kevés található a regényekben.

Katona a *Borikában* igyekezett beépíteni a „kalotaszegi falu életében még élő hagyományokat. Felismertem ugyanis azt a veszélyt, mely a kollektivizálás után az egész magyar falu hagyományainak megsemmisülésével egyidejűleg az erdélyi magyarságot fenyegette... erre gondoltam, amikor egy a korra jellemző és nemrég kollektivizálásra kényszerített falu életéből merítettem regényem témáját” (Katona 2012: 274). Igaz, kerülni akarta az akkoriban divatos „belépek-nem-lépek” problémát, inkább

az új vezetőségre jellemző visszaéléseket építette be (Katona 2012: 274). Ezek finomítva jelennek meg a regényekben, főleg a kulák gazdaparaszttokra vonatkoztatva, akik kihasználták a szövetkezet adta lehetőségeket a maguk javára a közösséggel szemben. Például a *Borika* egyik jelentében az összegyűlt téesztagok vitatkoznak a beadások egyenlőtlen voltán, amikor az egyik hozzászóló kijelenti: „Nem azért csináltuk a kollektívet, hogy egyesek csak maguknak gazdálkodjanak a közösbül” (Katona 1974: 75).

A két regény cselekményfonalából jól kibogozható az írói érzékenység, ahogyan az 1940-es évek végétől a faluban lejátszódó új gazdasági és politikai helyzet alapvető változásokat hozott. Az író a falut – a népi írók elgondolásának megfelelően – hagyományos csalárendszerben élő társadalomként fogta fel, amely a nemzet letéteményeseként a hagyományokból tudott táplálkozni és megőrizni homogén közösségi voltát. A zsoboki nép értékrendszere – „kitartás, családszeretet, vallásosság, hagyománytisztetet”, foglalta össze Katona Szabó – revelációként hatott a városból érkező fiatal íróra, amit csak tetézett a gyors társadalmi változás, a második világháború alatti magyar rendszerre, majd a közvetlen utána következő román uralomra való látszólagos sima átmenet is.

A néprajzi adatok a szerzőnek a hitelességet, az időbeliséget jelentik. Két regényében a szerző minden látott vagy hallott szokást és jelenséget megpróbál szervesen beépíteni a cselekménybe. Ebben egyik nagy segítségével apósa (a „jó figurás, táncos” Bódis István) volt, aki a régi szokásokról és társadalmi normákról okította a „városi, értelmiségi vejét”.¹⁵ A zsoboki mindennapi élet megismeréséről és az információk gyűjtéséről így vall: „Benne éltem a falu minden napjában, mert apósom hűségesen beszámolt mindenről, ami a faluban történt” (Katona 2012: 127). Katona Szabó zsoboki családjában, és általában a falu családjainak életében bekövetkezett változásokat is beleszótta a *Borika* regénybe. A város és a falu szinte kibékíthetetlen ellentétei egymásnak, a főszereplő és egyik gyerekkori társa is már a városban szereztek mesterséget maguknak, és a városban látják a modernizált életük folytatását.

1948 és az 1950-es évek eleje valójában már az az idő, amikor Zsobokra a húskvóta és a terménybeszolgáltatás nehezedett, ahogyan a többi erdélyi falura is. Ennek kikerülését így örökítette meg: „A húskvóta beadását

¹⁵ Fia, Bódis Sándor, Katona Szabó jó barátja és diáktársa, szintén kitűnő táncos volt legénykorában. Bódis Sándor interjú, 1994, 1995. A tánc elmúlásáról lásd Kúrti 2004.

apósom úgy oldotta meg, hogy társulva másokkal összeadták a pénzt és a piacon megvett disznó vagy borjú beadásával rótták le az előírt mennyiséget” (Katona 2012: 128). Apósa ekkor lebontotta a nagy csűr felét, a faanyagot értékesítette, hogy legyen a családnak pénze (Katona 2012: 128). A beadások megjelennek a *Borikában*, de az e körül kialakult ellenállás már nem. Apósa birtokában még egy ház volt a falu Egellő nevezetű részében, a feleség szüleitől örökölték, amit 1951 vége felé eladtak, és Kolozsvárra vettek egy házat, de nem sokáig tarthatták meg (Katona 2012: 139–140). Ez mindenesetre mutatja az elszegényedési folyamatot. Zsobokon egy-egy család már a városba költözést választotta menekülési útvonalként, ami a *Borikában* csak felszínesen jelenik meg.

A részletek nem célnélküli, pusztán írói fogásként épülnek be a regényekbe; a hitelességet és a realitást akarta hangsúlyozni, illetve azt, hogy sem a falut, sem pedig a családokat nem kívánta nevesíteni. *Nem akartam képzelt nevet, mert az félrevezető lett volna, de nem akartam nevesíteni sem; így az egész kalotaszegi jelleg kidomborodik* – érvelt Katona Szabó az interjú során. A megfigyelt és leírt jelenségek többnyire inkább valós néprajzi kuriózumok, amelyek hitelességét csak emeli az, hogy a szerző nem olvasott tudományos néprajzi irodalmat, így csak a hallottakra és látottakra tudott építeni. A *Vesztett szerelemben* például leírja a lányok „kapós” nevezetű, kövekkel játszott ügyességi játékát; említi a férfitánc alatt járt lányok „eszoszogós” táncát; a díszes faragott kapukról (utcaajtó) sem feledkezik meg; és megörökíti a kitáncoltatás szokását is. Jó megfigyelőképességről tesz tanúbizonyságot, amikor például hangsúlyozza a fiatalok különféle, vagyonosság szerinti viseletét (a templomozás után a lányok azonnal ruhát cserélnek a táncoláshoz).¹⁶ A *Borikában* egy igen aprólékos leírást ad a névnapi köszöntőkről, a tánc szerepéről, a táncházak belső hierarchiájáról, a bálók tartásáról, és a táncolás fontosságáról. Ismeri a fonóházak belső életét, egyik részben a farsangolás szokását mutatja be – az álarcos maskarába öltöző férfi ráeszmél szerepének titkosságára, ezért csizmáját is leveszi, mert „a csizmájáról ismerik meg legjobban az embert” (Katona 1974: 99). Ugyanebben a regényében a lakodalmi készülődést, a rítusok lépéseit, a kibúcsúzást, csujogatásokat is

¹⁶ Katona Szabó feleségétől és szüleitől, nagyszüleitől is sokat tanult. Felesége, Bódis Erzsébet nagyanyja „író-asszony volt”, aki a faluba „sok éven keresztül előrajzolta – koromlébe, később kékítőbe mártott tollal – az írásos mintákat, amelyeket a leányok varrtak ki ingvállnak” (Katona 2012: 37).

leírja, sőt még a lakodalmi menetben húzott „bakszekeret” is említi (Katona 1974: 187).¹⁷ Akármennyire is kortörténeti és szociografikusan megfogalmazott mű a két regény, a néprajzi részletekbe bele-bele csöppenés kárpótollják az érdeklődő olvasót az előremutató társadalmi progressziót hangoztató szenvedélyes hangnemért.

A társadalmi feszültség gyökerét Katona hamar észrevette és népi írói vénájának köszönhetően ki is hangsúlyozta mindkét regényében. Így ír: „Ha volt is érdekellentét a kalotaszegi falvak egyes rétegei között, annak semmi köze nem volt a teoretikusok által kiagyalt ’osztályellentétekhez’, mivel földesurak, de még ún. ’basaparasztok’ sem voltak Kalotaszegen, a középrétegek teljesen össze voltak fonódva, főként rokonsági alapon a falut vezető nagyobb gazdákkal, s például az egy utcabeliek összefonódása és szembenállása más utcabeliekkel valóságosabb volt minden osztályellentétnél” (Katona 1990 II: 190). Annak ellenére, hogy mindez igaz, és Zsobokon a három falurész (Alszeg, Egellő, Felszeg) elkülönülése jól mutatta mindezt, mind a *Borika*, mind a *Vesztett szerelem* lényegében olyan értékkonfliktusra épített cselekményfonalat sző, amely a gazdag (értsd: kulák) és a szegény családok között öröklődött viszályokat viszi tovább a megváltozott új társadalmi rendszerben. Azonban fontos a két regény között eltelt időszak hangsúlyozása. Addig, amíg a *Borika* az 1950-es évekkel zárul le, amikor még a társulás javarészt önkéntes alapon történt, de többségében megmaradt a magántulajdon, a *Vesztett szerelem* pozitív végki-csengése ellenére már az 1960-es évek befejezett kollektivizálásának negatív visszhangját hordozza magában.¹⁸

Ahogy a többi településen, Zsobokon 1962-től működik a kollektív. Ekkorra az író családjával már Marosvásárhelyen élt, és csak nyaranta látogattak haza Zsobokra, ám Katona Szabó szervezőként is hazalátogatott.¹⁹ Erre így emlékezett vissza: „Házról házra jártunk a belépőivel. Volt, ahol ünnepélyesen fogadtak, terített asztallal, máshol kijött a gazda a tornácra, és csak annyit mondott kényszeredetten, meg sem várva,

¹⁷ A zsoboki csujogatásokat, köztük néhányat, amelyek szerepelnek Katona Szabó könyvében is, lásd korábbi tanulmányomban (Kürti 2003: 216–273).

¹⁸ Visszaemlékezésében az író megjegyzi, hogy neki írnia kellett volna a kollektivizálás elleni mozgolódásról a faluban – gyakorlatilag be akarták szervezni besúgónak –, de ő ezt nem vállalta: „Emberek, családok bemázolásáról nem akartam írni” (Katona 2012: 128).

¹⁹ A falu emlékezetében még két kalotaszegi ember, Fekete Károly (Bánffyhunyadról) és egy Andrási nevezetű (Inaktelkéről) neve maradt fenn a szervezők körül. Ambrus Gyurka Kata interjú, 1994.

hogy miről van szó: 'Adják ide', és aláírta" (2012: 327).²⁰ Az akkori szenvedő alanyok ennél szomorúbb történetekre emlékeznek. Egy asszony szerint még meg is *siratták az ökröket*, mert *erősen megsajtolták ezt a népet*.²¹ Itt is érezhető az irodalom és az emlékezet közötti ellentét, amit csak úgy oldhatunk fel, ha felismerjük annak kettősségét, hogy az emlékezet is ölthet narratívát fikcióként, és az irodalom is építkézhet autentikus emlékezetből.

Bár a kötetek általános pozitív fogadtatásából kiderül az, hogy a kritika két oldalról is támadta Katona regényeit: az egyik kifogásként a falu még mindig merev, konzervatív gondolkodása és a hagyományok fenntartása merült fel.²² A másik, a kor szellemét tükröző elítélő hang volt, mégpedig a románság teljes mellőzését kérték számon az írótól.²³ A két regény valóban egy elszigetelt magyar falusi világot állít elénk, ahol egy-két elejtett kifejezéstől eltekintve (pl. a rajon említése), Románia valójában nem, csak Erdély – a magyar Erdély – létezik. Ez azért önmagában is jelentős tett volt a szerző részéről, aki kijátszva a cenzúrát lényegében a romániai szocialista magyar falut tudta ábrázolni Románia nélkül! Igaz, ennek ára volt: a *Borika* „javított” második és harmadik kiadásként jelenhetett csak meg. Talán ennek is volt köszönhető az, hogy a *Borika* az író szerint az általános iskolai tanrendben „kötelező olvasmány” lett (Katona 2012: 329).

Katona Szabó két regényének újraolvasása után joggal vetődik fel a kérdés: mennyiben kalotaszegi tehát a *Borika* és a *Vesztett szerelem*, és miként lehet az író a táj és a kor emblematisz figurájának tekinteni? A válasz egyértelmű, és hiába nem volt Kalotaszeg szülőltje, a tájat, időszakot és a falusi lakosság életében bekövetkezett változást Katona jól, bár kissé elfogultan tudta ábrázolni. Számos regénye ellenére azonban az író

²⁰ A *Vesztett szerelem* segítőkész téveselnökének karakterét az első kollektív elnökéről, Gáspár Istvánról mintázta, aki „egy fiatal, értelmes, négy középiskolát végzett gazda... Az egykori bíró fia, a falu tekintélyesebb gazdacsaládjához tartozott” (Katona 2012: 328).

²¹ Ambrus Gyurka Kata (sz. 1932), interjú, 1994.

²² Katona Szabó szerint a *Borika* az Írószövetségben vitát váltott ki. A könyv kritikáját lásd Kacsir Mária: Katona Szabó István regényéről. *Előre*. 1960. II. 14; Szócs István: Hamis irodalmi eszmény. *Igaz Szó*. 1960. 8. A *Vesztett szerelem*ről Bálint Tibor: Megáporodott szerelmek. *Utunk*. 1967. 27; Kormos Gyula: Szemlélet és ábrázolás. *Igaz Szó*. 1967. 8; Kovács János: Katona Szabó István, *Vesztett szerelem*. *Előre*. 1967. 6. A kritikák igen megviselték a szerzőt, évtizedekkel később írt visszaemlékezésében is keserűen emlegeti azokat (Katona 2012: 318–319).

²³ Katona Szabó István elmondása szerint a *Borika* román kiadásában a párttitkár Mezei elvtársból a román Cîmpeanu elvtárs, Bánffyhungyadból pedig Hunedoara lett. Ezt visszaemlékezésében is leírta (Katona 2012: 179).

nem tudott műveiben kiteljesedni, nem érezte át az irodalmi műfaj adta lehetőségeket, mint például kortársa, Sütő András. Nyugodtan kijelenthetjük, hogy Katona Szabó három korszakából az első lezárult a *Vesztett szerelem* 1967-es megjelenésével. Ez után már csak egy kisregényt (*Szakítás*, 1973) és egy-két elbeszélést publikált. Az ez után következő korszaka főleg újságírói, közírói tevékenységét foglalja magába, majd a harmadik korszakot az 1986-os Magyarországra való áttelepedése utáni publicisztikai és a romániai magyarsággal kapcsolatos politikai töltetű írásai jelentik, amelyek már egy másik Katona Szabó István munkásságát fémjelezzik.

A *Borikában* és a *Vesztett szerelemben* megfogalmazott és többnyire igen hűen, néhol néprajzos pontossággal megörökített hangulatjelentés Katonát egyedivé és karakteres íróvá emelte. A hangvétel, a fordulatok, a figyelem a kapcsolatok, a lelki gondok és érzelmek iránt, a helyi szokások felelevenítése és szerves beépítése a cselekmény fonalába, Katonát Darvas József, Szabó Pál, Veres Péter és a Móriczhoz köthető népi írók követőinek csoportjához kapcsolja. A szerző maga sem tagadta a móriczi „visszanyúlást”, ugyanakkor beismerte azt, hogy idejétmúlt, „elavult módszerként” dolgozott. Viszont tény, hogy 1941-es találkozása a nagy íróval egész munkásságát meghatározta – Katona gondozásában jelent meg Móricz *Magvetője* 1944–1945-ben. A közvetlenség, amivel a kis falu közösséget szemléli, ugyanakkor kívülállóként el is ítéli, nem áll távol a népi írók kritikai megközelítésétől, azzal a különbséggel, hogy a szerző korával együtt élő (és szenvedő) alanyaként maga is a kiutat a jövőbeni megoldásokban látta. Nem kétséges, hogy Katona Szabó második regényében – amelynek indíttatását Veres Péter 1961-es családregegye, a *Balogh család története* adta – a reménytelen szerelem valóban kárhozatra érdemes, de a jövő mind az író, mind a szereplők részéről pozitív töltetet nyer az új szerelem által, ahogyan azt már korábbi regényében, a *Borikában* megfogalmazta. Nemcsak az idillikus paraszti élet, de az egész jövőkép boldogsággal telített és a konfliktusok megoldását, a katarzis fokozását a szövetkezeti munka, az új család, és természetesen a kisgyerekek – akik mindenképpen a jövőbe vetett hit zálogai – teremtették meg egy új társadalmi helyzet szilárd bázisát adva.²⁴ A nemzetet megmentő falusi nép fiataljaiba vetett hit nemcsak a móriczi világ, hanem az idealista szemlélet csökevénye is egy-

²⁴ A kisgyerekekre helyezett óriási hangsúly mindkét regényben sajátos lélektani problémát vet fel annak fényében, hogy Katona Szabóék első gyermekük megszületését nem vállalták.

ben. A *Borikában* a szegénységből „kivakarózott” egészséges és népes falu fogadja az odalátogatót, és ezt szerette volna a szerző is érzékeltetni (Katona 1974: 7). A *Vesztett szerelem* utolsó mondataiban sűrített ideologikus mondandóban is ezt olvashatjuk – a párhuzam Móricznak *A boldog ember* regényével szinte kínálja magát²⁵ –, ahogyan a megesett lány a szocialista rendszerben megtalálja a maga helyét és új identitását:

„Kalló Ilusnak az évek múlásával nőtt a becsülete a falu előtt. Elvégezte a kertészeti tanfolyamot, az ura traktorista brigád-vezető lett. Szép, tornácos házat építettek, s a mohával belepett, szalmás kunyhó eltűnt a faluvégéről. Két kis unoka szaladgált az udvaron. Rózának ez most a legnagyobb öröme” (Katona 1967: 248).

A tények valamelyest bizonyították az író akkori, a második világháború utáni időszakra vetített, kissé elfogult gondolatait. Thomas Eriksen, Vonnegutot parafrázálva írja, hogy míg az írók a társadalomban lévő káoszt ragadják meg műveikben és erre valamilyen rendszerességgel válszólnak, addig az antropológusok is hasonlóképpen tesznek terepmunkájuk eredményeként megjelenő monográfiáikban, igaz a módszer és megközelítés más (Eriksen 1994: 193).²⁶ Hasonlót tételezhetünk fel Katona Szabó műveinek olvasásakor, hiszen a hagyományokhoz való ragaszkodó „konzervatív” magyar falu belső ellentmondásai minden kétséget kizáróan bizonyítják a továbblépés szükségességét, amit egyrészt saját törekvéseik, másrészt pedig a szocializmus kényszerít rájuk. A káoszról (a múltból) a falu csak úgy tud előrelépni, ha leszámol saját belső bajaival és elindul a számára kijelölt úton. Úgy gondolhatjuk az olvasás során, hogy a két regényben kevés az igazi belső indíttatás, de ez nem így van. Katona főszereplőit – akik tudatos és erős férfiak és nők – úgy rajzolja meg, hogy önálló cselekvőképességüket (agency) domborítja ki, amelyek mindig a közjóért és a boldogulásért maximalizálnak.²⁷

Ám nem kétséges: a romániai magyar lakosság helyzete alapvetően megváltozott és nagyon rövid idő alatt (Zsobokon valóban ekkor tűnt el az utolsó szalmás ház). Az iparosítás és a kollektivizálás miatt a faluból

²⁵ Móricz regényének mitizálási, önértelmezési lehetőségeiről lásd Bencz 2013.

²⁶ Eriksen nem öncélúan citálja a neves amerikai író, Kurt Vonnegutot (1922–2007) – Vonnegut chicagói évei alatt antropológiát tanult.

²⁷ Az agency kifejezést többen többféleképpen fordítják, lehet cselekvés, cselekvőképesség, hatóerő. Használatát lásd Livingston 1991.

egyre több férfi volt kénytelen szülőhelyétől messze munkát vállalni, és ennek a fordulatnak a közösségre máig kiható negatív következményeire már figyelmeztető jelek találhatóak a két elemzett műben.²⁸ Katona Szabó István regényeivel azért tett nagy szolgálatot úgy a kalotaszegi falvak lakosságának, akik közül az idősebb zsobokiak máig emlegetik a két regényt és szerzőjét, mint az erdélyi faluírók munkásságának, mert megörökítette azt az átmeneti korszakot, amelyet maga is átélt és átszenvedett. Ahogyan az antropológiai leírásokat, úgy Katona Szabó élményközeli regényeit az „ott-voltam-átéltem” paradigma teszi eggyedivé (Geertz 1988: 4–7). A feszültség, a bizonytalanság, a kétkedés és a jövőbe vetett bizalom nemcsak a szereplők jellemeinek mozgatórugói, hanem a szerzőé is, ahogyan magát és családját átsegítette azokban a kritikus évtizedekben. A *Borika* és a *Vesztett szerelem* nem éri el azt a művészi, irodalmi magasságot, amit elődje Tamási Áron, vagy akár kortársa, Sütő András megrajzolt műveiben. Ennek ellenére sajátos hangvételi és pontos, néha néprajzi kutatói szintet elérő precíz leírásaival maradandót alkotott egy kalotaszegi faluról és az ottani kis közösség mintegy két évtizedes sorsáról, méltán kiérdemelve helyét a terület 20. századi irodalmasításában. Egy közösség sorstragédiájának kritikus bemutatása, az idillikus és realista falukép ötvözése egyaránt jelentett lehetőséget és kibontakozást az író számára, akkor is, ha könyvei csak jó indulattal nevezhetők „etnográfiai fikciónak” (Wulff 2013: 205). Az idealizált és a megfigyelt, az irodalmi és a társadalmi falu megkülönböztetése nem jelent éles elválasztható határt, mérhető különbséget, csupán más formában megfogalmazott és értelmezett narrációt, amelyek sokban kiegészítik egymást. Ezen kettősség anakronisztikusan hangzó mottója, amely Katona két regényére frappánsan ráillik, éppen a *Vesztett szerelem* egyik hőse szájából hangzik el: „az élet nem olyan, ahogy a könyvek írják” (Katona 1967: 180).

²⁸ A Bódis-malom bezárása után a tulajdonos a vasúthoz ment dolgozni „mint Zsobokon a falu férfijainak nagy része” (Katona 2012: 63).

Szakirodalom

ABU-LUGHOD, Lisa

1991 Writing against culture. In: Fox, Richard G. (ed.): *Recapturing Anthropology: Working in the Present*. School of American Research Press, Santa Fe, 137–154.

BENCZ Diána

2013 Az önértelmezés lehetőségei Móricz Zsigmond A boldog ember című regényében. *Irodalomismeret on-line*, 1. 129–140 (http://www.irodalomismeret.hu/files/2013_1/bencz_diana.pdf, letöltés: 2014. 08.21.)

COHEN, Marilyn

2013 Introduction: anthropological aspects of the novel. In: Uő (ed.): *Novel approaches to anthropology. Contributions to literary anthropology*. Lanham: Rowman & Littlefield, 1–26.

ERIKSEN, Thomas H.

1994 The author as anthropologist. In: Archetti, Eduardo P. (ed.): *Exploring the Written*. Scandinavian University Press, Oslo, 168–196.

F. CSANAK Dóra (szerk.)

1963 *Móricz Zsigmond levelei. II.* Akadémiai Kiadó, Budapest

GEERTZ, Clifford

1988 *Works and lives: The anthropologist as author*. Stanford University Press, Stanford

KATONA SZABÓ István

1955 *A dinnyecsősz. Elbeszélések*. Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest

1957 *Farkasjárás*. Ifjúsági Kiadó, Bukarest

1967 *Vesztett szerelem*. Regény. Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest

1974 *Borika, regény. III. javított kiadás. Elbeszélések*. Albatrosz, Bukarest

1990 *A nagy remények kora (Erdélyi demokrácia, 1944–1948). I–II.* Magvető, Budapest

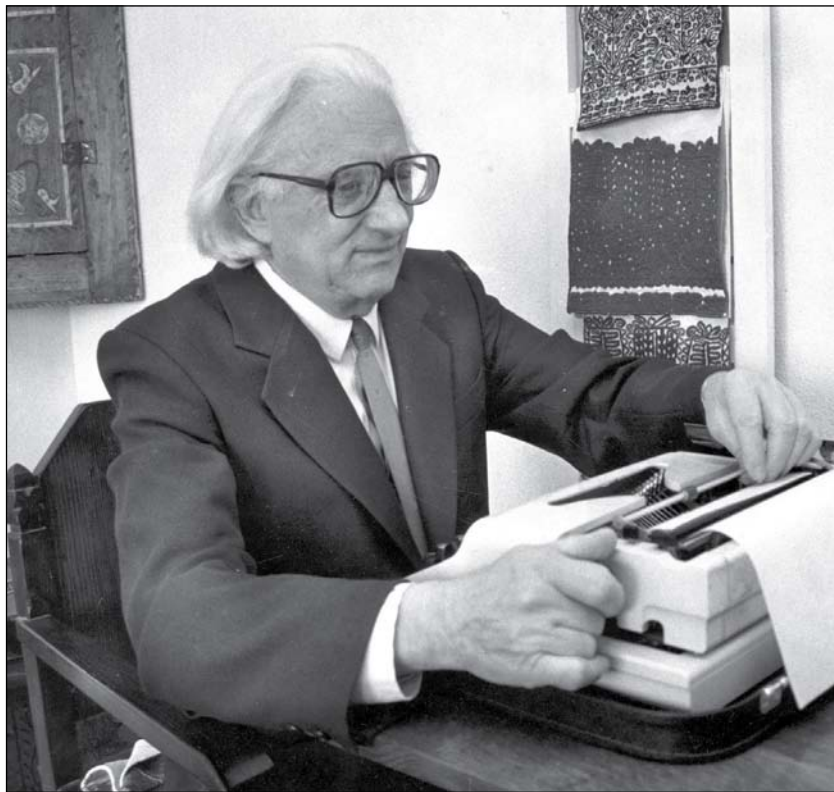
2012 *A nagy hazugságok kora. Életem Erdélyben, 1948–1968*. Kráter, Pomáz

KÜRTI László

2000 Kalotaszeg – határ, régió, fogalom. In: Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 8*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 11–53.

- 2001 *The remote borderland: Transylvania in the Hungarian imagination*. SUNY Press, Albany
- 2001b Ünnepek, etnikum és identitás a kalotaszegi Zsobokon. In: Eperjessy Ernő – Andó György (szerk.): *A nemzetiségi kultúrák az ezredfordulón: esélyek, lehetőségek, kihívások. A VII. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai. Békéscsaba, 2001. október 2–3–4.* Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 553–564.
- 2003 Szexualitás és csujogatás Kalotaszegen. In: Szikszai Mária (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 11.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 216–273.
- 2004 The last dance. *The Anthropology of East Europe Review* 22. (1) 7–24.
- LIVINGSTON, Paisley
- 1991 *Literature and rationality. Ideas of agency in theory and fiction.* Cambridge University Press, Cambridge
- NARAYAN, Kirin
- 2008 Ethnography and fiction: Where is the border? *Anthropology and Humanism* XXIV. (2) 134–147.
- SCHÖPFLIN Aladár
- 1933 Ábel a rengetegben. Tamási Áron regénye. *Nyugat*. 2. (<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00550/17220.htm>, letöltés: 2014. augusztus 19.)
- TEDLOCK, Dennis
- 1987 Questions concerning dialogical anthropology. *Journal of Anthropological Research* XLIII. 325–337.
- WULFF, Helena
- 2013 Ethnografiction and reality in contemporary Irish literature. In: Cohen, Marylin (ed.): *Novel approaches to anthropology.: Contributions to literary anthropology.* Rowman & Littlefield, Lanham, 227–248.

Képek

1. Katona Szabó István